

כ"ח.א.י.מ

לחקר הלשון העברית ולשונות סמוכות

[העברית ואחיותיה]

עורכת

יהודית הנשקה

יב

תשע"ו

מכון בן-צבי לחקר
קהילות ישראל במזרח

החוג ללשון העברית
אוניברסיטת חיפה

על לשון, סיפורים ורגש

גיל הראבן

חברה שלי שעובדת בתעשיית הקולנוע לקחה את בתה הקטנה לאתר צילומים של סרט. חברתי שקעה בענייניה. הבת הסקרנית שוטטה באתר, עד שלפתע, בלי שום סיבה ידועה, נפל פנס תאורה ענק והתרסק ממש לרגליה. חברתי אצה אל הילדה, מיהרה לחבק אותה ואמרה לה: "קטנה שלי, בטח פחדת נורא". אלא שאז הקטנה הרחיקה מעט את ראשה, הישירה מבט אל אמה ותיקנה אותה: "את טועה, אימא. בכלל לא פחדתי. אני רק נבהלתי".

בעיניי זהו סיפור משמח. הוא משמח אותי בין השאר משום שאני מחבבת את הילדה הזאת, ונראה לי שילדה שמסוגלת להבחין בין בהלה לפחד – מצוידת היטב להמשך החיים. היכולת לדייק במילים של רגש היא תנאי חשוב לא רק לבהירות בתקשורת עם הזולת. הדיוק מאפשר לנו לפני הכול להיות בהירים לעצמנו. ויש מקום לשער שילדה אחרת, שאיננה מסוגלת להבחין בין גוונים של רגש, הייתה נשארת עם משקע אחר מאותו האירוע.

כשבנתיי היו בערך בגילה של הילדה הזאת, מצאתי את עצמי מנהלת מלחמה מתמשכת נגד שתי מילים רווחות, מילים לגמרי לא מדויקות: "דיכאון" ו"טראומה", ולא הייתי מסוגלת להבליג בשתיקה על משפטים כמו "יש לי טראומה משיעור חשבון". טראומה? עד כדי כך? "טראומה" ו"דיכאון" הם מונחים מתחום הפסיכולוגיה הקלינית. לכל אחד מהם שורה של תסמינים. אך מי שעוקב אחר השיח הציבורי בארצנו, עלול להתרשם שהציבור כולו סובל מחולי נפשי: בזה אחר זה עולים מרואיינים לשידור ומעידים על עצמם שהם וסביבתם הקרובה שרויים ב"טראומה" או ב"דיכאון". אפשר רק לתהות לאן נעלמו הדכדוך, העצב, המרה השחורה, שיברון הרוח, הצער, התוגה, או חלילה – היגון.

ולא רק "טראומה" ו"דיכאון" רווחים אצלנו. יש חולי נפשי נוסף שנפוץ מאוד בקרבנו

והוא ה"חרדה". כמעט כולם "בחרדה", וכל דבר מעורר "חרדה": זה חרד – אולי בצדק – מפני הפצצה האיראנית, וזאת חרדה שהשמלה שלבשה איננה הולמת את גורתה. אין עוד חשש, דאגה, בהלה, פחד, אימה, יראה, חיל, מגור, רעדה, או חלילה זוועה ופלצות. הכול "חרדה".

אינני "חרדה", אך אני בהחלט חוששת מפני התווה ובוהו שבחוסר היכולת להבחין בין רגשות שונים, ולפני הכול אני מתכוונת לתווה ובוהו פנימי.

מילים מסדרות לנו את המציאות, הן את המציאות הנפשית הן את המציאות החיצונית (אם אפשר בכלל להפריד ביניהן), ומילים עושות יותר מזה – הן יוצרות מציאות באמצעות הסדר המסוים שהן עושות בה. בהלה מזמינה תגובה אחרת מפחד. בדכדוך מטפלים בדרך שונה מזו שמטפלים בדיכאון, וגורלם של המדוכדך ושפוף הרוח בוודאי שונה מגורלו של מי ש"נפשו דלפה מתוגה".

אני מאמינה שכשיכולת הביטוי של רגש מצטמצמת לקומץ מילים שבאפנה, לא רק התקשורת עם הזולת נפגעת, אלא שהמנעד הרגשי עצמו כמו נפגם. ומכאן אמונתי שעושר לשוני איננו בשום פנים ואופן רק עניין חיצוני של יופי. כשאנו מקנים לילדינו שפה עשירה, אנו נותנים להם דבר בעל ערך רב בהרבה מלבוש חיצוני. אנו נותנים להם אפשרות להתמודד באופן עשיר יותר עם התווה ובוהו שנקרא מציאות, מאפשרים להם לדייק באבחון ולדייק בתגובה. שהרי על חוויה חביבה מתבקש שנגיב באופן אחד, ועל חוויה "מדהימה ומהממת" באופן אחר; אובייקט נאה מזמין התייחסות אחת, ואובייקט "נשגב" – התייחסות אחרת.

מציאות לשונית שבה תקלה עם לקוח היא "אסון", ופינת-הקפה במשרד "מזוויעה", והמנהל החדש הוא "פיגוע", והאישה "באבל" בגלל תספורת לא מוצלחת – מציאות כזאת היא בעיניי בעייתית מאוד. נראה שככל שהלשון דלה יותר, המציאות מעורפלת יותר: פחות ופחות אנחנו מסוגלים להבחין בדברים ולהבדיל ביניהם, ופחות ופחות אנחנו מסוגלים לתקשורת.

אם הדברים הללו נכונים, מן הסתם הם נכונים לכל שפה, לא רק לעברית. אדלג אפוא למחשבות אחרות על רגש ועל הלשון העברית, ראשית בנוגע למילה "רגש" עצמה.

יריד יקר שלי שמסתייג מעט מרגשות, אדם קיפורי קצת, נוהג לדבר לעתים על "עניינים אמוציונליים". כך הוא נוהג להגיד: "עניין אמוציונלי" "תגובה אמוציונלית". לא פעם עלה בדעתי שידידי אולי מפסיד משהו כשהוא מוותר על "רגשות" ומסתפק ב"אמוציות". מדוע? משום שהמילה "אמוציות" איננה אומרת הרבה לאדם שגדל בשפה העברית וחי בעברית, וזה בשעה שה"רגש" מביא אתו אפשרויות רבות, אוסף שלם של אפשרויות שייחודיות ללשונו. שורש רג"ש מאפשר לנו להבחין בין אדם מרגיש לאדם נרגש

ולאדם שמתרגש. אלה הרי דברים שונים לגמרי זה מזה. שורש רג"ש מביא את ההסתערות; הסתערות כמו של "הרעות המתרגשות לבוא בעולם". רגשות הרי מסתערים עלינו לפעמים. הוא מביא את הרעש. כמו ב"למה רגשו גויים?", ורגשות, כידוע, כהחלט יכולים להיות רועשים. ה"רגש" מאפשר לנו להבחין בין "רגשי" ל"רגשני". ובעברית המדוברת של הנוער הוא מאפשר גם להבחין בין "רגשי" במלרע ל"רגשי" במלעיל. "הוא עשה לי רגשי"... את כל העושר הזה, את יכולת ההבחנה ואת המטען האסוציאטיבי, מחמיץ אולי מי שנאחו ב"אמוציות".

תחייתה של הלשון העברית היא בעיניי לא פחות מנס, ובהחלט אפשר לומר שהנס הזה מאפשר פלאים גם בתחום הרגש. אם המילה "רגש" פותחת אפשרויות שאין מבחינתנו ב"אמוציה", אותו הדבר נכון גם באשר למילים אחרות. מילים נושאות מטען. אם נרצה, אפשר לחשוב על מילה כעל קטר שנושא אחריו קרונות של משמעות ושל אסוציאציות. ולמי שחי בעברית "תסכול" נושא משמעויות שאין ב"פסטרציה", "הדחקה" נושאת משמעות שאין ב"רפרסיה", ו"עקה" אומרת הרבה יותר מ"סטרס".

"תסכול", "הדחקה" ו"עקה" הן מילים שיש להן הו, הד קדום, ומשום כך גם יש בכוחן להעיר הד בלבנו. משפט כמו "אל תעיקי עוד על אדם שממילא סובל מעקה" מדבר אל לבי יותר מ"אל תעיקי על אדם שסובל מסטרס".

בדומה לכך, כשאומרים לי שאדם "חי בהדחקה", אני רואה תמונה. אני רואה את פעולת הדחיקה והלחיצה, ורואה את הדחק – הן במשמעות של קושי הן במשמעות של לחץ. לעומת זאת, כשאני פותחת ספר בתרגום ישן וקוראת בו על "רפרסיה" – ה"רפרסיה" אינה גורמת לי לראות דבר, וודאי איני רואה את הדרמה הזאת של הנפש.

בהקשר זה אעיר שאף שהתלוננתי קודם לכן על הדיכאון שרווח אצלנו, בהקשר נכון גם הדיכאון מצוין. אני מתכוונת למילה, כמובן, ולא לחוויה. "דיכאון" מהדהד את הדיכוי, את ההשפלה, את ההכנעה, ומביא אתו גם את ה"דך", הרצוף והמעונה. לנו, דוברי העברית, החושבים בעברית, "דיכאון" ודאי אומר הרבה יותר מ"דפרסיה".

כשאנשים מתווכחים אתי על האקדמיה ועל החשיבות שבשימוש במונחים עבריים – אלה אחדות מהדוגמאות שבהן אני נעזרת. זכיתי, וסבא רבא שלי, ד"ר יצחק אפשטיין, היה חבר בוועד הלשון. אבי – דוד שלישי לדוברי עברית, ובכל זאת, כשהיה איש צעיר, "פסטרציה", "דיפרסיה" ו"רפרסיה" עוד היו בשימוש. בשנה האחרונה הוא אפשר לי לקרוא יומני נעורים שלו, ושלושתן היו שם: הפסטרציה, הדיפרסיה והרפרסיה. אם עומדות היום לרשותנו מילים משמעותיות יותר, הרי זה רק משום שהיו מי שהתעקשו על כך. כיוון שההתעקשות הצליחה, אני מאמינה שאם נמשיך להתעקש על ה"עקה", נצליח לסלק מתוכנו גם את ה"סטרס".

* * *

עד כה עסקנו במילים של רגש – בעושר לשוני שיכול לאפשר לנו לתת סדר ברגשותינו, ובעושר המשמעויות שהמילים העבריות נושאות בחובן. אך לתמונה הזאת יש להוסיף מה שכל אוהב ספרות יודע, והוא שעל פי רוב הדרך הנכונה להעביר רגש ולעורר רגש איננה לנקוב בשמו. "הוא הרגיש עצוב", "היא הרגישה בדידות" וכדומה הם צירופים שרק לעתים רחוקות פועלים היטב בהקשר ספרותי. בספרות, ממש כמו במציאות החוץ-ספרותית, אנו קולטים רגשות לא מתוך שמצהירים עליהם אלא מתוך האופן שבו דברים נעשים ומתוך הדרך שבה דברים נאמרים. אם דמות אומרת משפט שיש בו עצב, העצב צריך להיות גלום בתוך המשפט, ועיצבונה של הדמות צריך להיות מובן לקורא גם בלי התוספת "אמר בעצב". במציאות אין אנו מסתובבים עם כתוביות נלוות המודיעות לזולת מהו הרגש שאנו חווים כרגע, ובכל זאת רוב הזמן אנחנו מסוגלים לקרוא רגש, ומסוגלים לקלוט גם רגשות מורכבים וגם דקויות רגשיות. בעולם היצירה, כמו במציאות החוץ-ספרותית, אנו קוראים רגשות לא מתוך מה שנאמר אלא מתוך האידך.

דרך הספרות היא להראות: להראות עצמים, להראות התרחשות, להציג פעולה – את האופן המסוים מאוד שבו פעולה נעשתה. עיקרון ההראיה נכון כמעט תמיד, אף שיש להעיר שבספרות, אולי כמו בחיים, מעטים העקרונות שנכונים בכל מצב. מדוע חשוב להראות? להראות רגש בתנועה ולא לנקוב בשמו? מדוע על פי רוב לא נכון לנקוב בשם הרגש שהדמות חווה? מדוע תואר הפועל, למשל, הוא דבר שברוב מוחלט של המקרים מוטב לסופר להימנע ממנו? כמה נורא היה למשל אילו היה כתוב: "ויאמר אברהם ככאב אלוהים יראה לו השה לעולה, בני", וילכו שניהם יחדיו בתחושה של מועקה כבדה".

על השחתה כזאת ניתן לומר רק – יסלחו לי הקוראים – "איכס"...

מדוע איכס? מה הפסול במילים שנשלפות מתוך "קטלוג הרגשות"?

הזכרנו קודם לכן את הקשת שבין חשש לאימה, את השוני בין פחד לחרדה ובין דכדוך לייגון. טענתי שדיוקים כאלה באבחנה חשובים מאוד.

כעת אוסיף שגם בתיוג או בסיווג מדויק של רגשות יש מוגבלות. המוגבלות היא בקטלוג הרגשות עצמו. מספר הרגשות האנושיים שבקטלוג מוגבל, וכשאנו מכוונים להעביר את הצבע האישי של רגש, את התחושה האישית המיוחדת לגמרי שיש ליחיד – אין די במילים שהקטלוג מציע, ואנחנו נזקקים ליותר מזה. אנחנו זקוקים לכלים אחרים של הבעה.

אוצר המילים המציינות רגש, המילים הממיינות רגשות – הוא אכן אוצר. ראוי שלכל אדם תהיה בו שליטה, משום שבלעדיו, כאמור, אנחנו בתוהו ובוהו. אלא שהאוצר הזה – לא די בו כדי לדייק באמת בתקשורת. ולא די בו כדי להבין מצבים אנושיים ולחקור

אותם. שמות הרגשות – אהבה, שנאה, קנאה, ידירות – מונחי הרגש, הם מהמכלילים ביותר שיש. פלוני אוהב את רעייתו, הוא אוהב את ילדיו, אוהב את אלוהיו ואוהב גם את המכוננית החדשה שלו. האם אכן מדובר ברגש אחד? סביר לומר שלא. מעבר לכך, אותו פלוני אוהב את ילדיו, אך האם הוא אוהב את שלושתם באותו האופן? האם כל אחד מהם מעורר בו אותו רגש בדיוק? והלאה מזה – האם לאהבה שהוא חש כלפי בתו יש אותו גוון בדיוק ביום ראשון בערב, כשהיא רבה שוב עם אמה, וכיום שני בכור, כשמתברר שהתעוררה עם חום?

"אהבה", כמו מונחים אחרים שמתארים רגש, היא מושג כוללני מאוד, כוללני עד כדי כך שלא תמיד ברור למה מתכוון אדם כשהוא משתמש בו.

קטלוג הרגשות מאפשר לנו להבחין בין "אוהב" ל"מאוהב", וזאת בעיניי אבחנה מועילה. נתעכב אפוא על הדיוק הזה, ונשתהה על ההתאהבות כדוגמה. "להתאהב" הוא פועל נפלא. השימוש בבניין התפעל יכול להאיר עיניים, אולי משום שהוא מרמז על יסוד הבחירה שברגש. אנו, דוברי העברית, לא "נופלים באהבה". האהבה אינה מכת ברק שפוגעת בנו ואינה התפרצות של הר געש. דובר העברית "מתאהב" כשם שהוא "מתלבש" – פועל על עצמו פעולה, מכניס את עצמו למצב. מרפי הספרים גרושים בהתאהבויות, פרשות בלתי-נשכחות ופרשות שנשכחות בקלות. לעתים מוטב להן שתישכחנה. נחשוב אולי על שלוש מהבלתי-נשכחות: אנה קרנינה מאוהבת בוורונסקי. מאדם בובארי מאוהבת – נו, בגברים שונים, והומברט הומברט מאוהב בלוליטה. האם שלושתם אכן חווים אותו רגש? נראה שלא. לא ממש. רגש ההתאהבות – ולמעשה כל רגש – הוא ייחודי, וייחודו נובע מייחודו של הפרט שחוהה אותו, של האדם המתנסה בו: נטיות אופי, נטיות גופניות, עולם ערכים ומוסר, תרבות, זיכרונות, אסוציאציות – את כל אלה אי-אפשר להפריד מהרגש. שהרי אדם לא רק מרגיש. הוא גם חושב על רגשותיו. ומחשבות שאנו חושבים על הרגש או סביב הרגש – מעוררות בנו רגשות נוספים.

אעיר עוד שעצם האבחנה בין "מחשבה" ל"רגש" מלאכותית קצת בעיניי. כשאני מתכוננת בעצמי נראה לי שחלק ניכר מהזמן אני חושבת את רגשותיי ומרגישה את מחשבותיי.

אנה קרנינה ומאדם בובארי שונות מאוד זו מזו. עולמן הפנימי, נטיות אופייין, מעמדן החברתי, דרך החשיבה שלהן – הכול אחר. ולכן גם אם מסלול העלילה שלהן דומה במידה מסוימת, הרגש שהן מתנסות בו בהחלט איננו זהה. כך שאם נסכם את סיפוריהן בכך ש"השתיים התאהבו והגיעו למצב של ייאוש אובדני" – נחמיץ את המשמעויות השונות של כל אחד משני הסיפורים.

בהקשר זה אזכיר מושג יפה שלמדתי מצ'כוב. צ'כוב, שהיה כידוע רופא, נהג לדבר על "מקרה סיפורי" – "מקרה סיפורי" כמו "מקרה מחלה". שני אנשים עוברים מסלול אירועים שמהיבטים רבים נראה דומה – מסלול של "חצבת", או לצורך ענייננו – מסלול

של "התאהבות אסורה שמביאה למצב של ייאוש אובדני", אך כיוון ששני אנשים נבדלים עוברים את המסלול הזה, לפנינו שני סיפורים שונים זה מזה. הרפואה נזקקת לקטגוריות כמו "חצבת", "שפעת", "דלקת ראות". בלעדיהן הרי אין מדע. אבל מחלה, ובאנלוגיה גם רגש – הם תמיד של פרט מסוים בזמן נתון ובמצב נתון.

כל "מקרה מחלה" הוא מקרה פרטי, תמיד כך. כל "מקרה של רגש" הוא תמיד מקרה פרטי, ואתגר עצום בעיניי הוא להראות את הפרטי, להנהיר אותו. לאפשר לאדם להתבונן בחוויה שאיננה שלו. לתפיסתו, זהו אחד הדברים הנפלאים שספרות יכולה ללמד אותנו. ספרות, אני מאמינה, היא סוג של חקירה. חקירה של המצב האנושי, חקירה של פנים שונים של המצב האנושי. ספרות גדולה בהחלט יכולה לגעת באמתות אנושיות כלליות, אך לאמת אנושית כללית יש משמעות רק כשהיא מתבטאת במקרה הפרטי.

אינני יודעת אם נכון לדבר על "תפקיד הספרות". ספרות טובה בוודאי איננה נכתבת בכוונה למלא תכלית. אך בהיותי קוראת בולימית, נראה לי שהספרות פועלת ככוח נגד חשוב לדיסציפלינות מכיליות, דיסציפלינות של חשיבה שכולנו מורגלים בהן: פסיכולוגיה, סוציולוגיה, פוליטיקה; צורות החשיבה שמכנסות אנשים לקטגוריות רחבות ותולות מעליהם תוויות.

להכללות בנוגע לבני-אדם יש חשיבות, בכך אין לי ספק. בלי הכללות לא ניתן לאדם לנווט. אך אין לי ספק עורר שאמתות של הלב מתגלות רק דרך לב יחיד, כלומר תמיד דרך המקרה הפרטי.

אם הזכרנו את ההקבלה שצ'כוב ערך בין "מקרה מחלה" ל"מקרה סיפור", אזכיר בהקשר זה דברים שאמר רופא אחר, שדווקא לא היה סופר.

ויליאם אוסלר, מאבות הרפואה המודרנית, נהג לומר לתלמידיו: "אל תספרו לי איזו מחלה יש לאיש, ספרו לי על האיש שיש לו מחלה". את המשפט ההומניסטי הנפלא הזה אני מזכירה לפעמים לתלמידים בסדנאות כתיבה, כשאנחנו מדברים על רגש, ובפרפרזה: 'אל תספרו לי על תסמינים של התאהבות. ספרו לי על אנה, או על אמה או על טטיאנה (זאת של שייקספיר או זאת של פושקין), ספרו לי על אישה מסוימת, על דמות חד-פעמית, שאצלה מופיעה מחלת האהבה. ספרו איך אצל האישה הייחודית הזאת המחלה מתבטאת ומתפתחת'. וכך, כמובן, בנוגע לכל רגש אחר שבקטלוג האנושי.

פתחתי בטענה שחשוב שנלמד את עצמנו להבחין בין בהלה לפחד, בין דכרוך ליגון, בין "כיף" לבין אושר. כעת אני מבקשת להציע את המחשבה שאפשר לעשות יותר מזה. אפשר לתאר את אופי הבהלה של ילדה מסוימת ברגע נתון, אפשר לתאר את הגוונים המתחלפים של אושר. אפשר. ובעיניי זה חשוב.

כולנו נידונו לחיות את חיינו בתוך גוף אחד, במסלול אחד קצר מאוד, בהתנסות מוגבלת.

ההכרה במוגבלות של חיינו בהחלט יכולה לדכא. והתרופה לכך, אני מאמינה, התקווה שאפשר להציג מנגד, גלומה בפלא השפה – הפלא שביכולת לספר ולתאר, ולהבין חוויה של זולת. בלי מעשי הפלא של הלשון המספרת, בלי היכולת לחלוק סיפורים – היינו כולנו כלואים בתא הצר של הניסיון האישי.

מרומן כלשהו שקראתי פעם נשאר אתי משפט אחד מעניין (לעיתים בהחלט כדאי לקרוא ספר רק בשביל משפט אחד שנשאר). דמות כלשהי ברומן הזה, פרופסור לספרות, אומרת: "רק הספרות יכולה לשכנע אותך באמת בקיומו של זולת". האומנם רק הספרות יכולה? אפשר לומר שהפרופסור מגזים, אך נראה לי נכון לומר ששימוש אפקטיבי בשפה – בין בכתב ובין בעל פה – אכן תורם להבנה שיש זולת. סיפור שמסופר היטב מעצים את ההכרה שמחוץ לי באמת ובתמים יש אחר, אחר שחוויותיו אינן זרות לי לגמרי, אך גם אינן זהות לחלוטין לשלי. הומברט הומברט מאוהב, אני – לצורך העניין – מאוהבת. יש בסיס משותף שמאפשר הבנה, אך יש כמוכן גם שוני עצום.

הרכבים של דמיון ושל שוני מגרים את המחשבה, והתוודעות אליהם מזמינה אותנו לבדוק דברים שנתפסים אצלנו כמובנים מאליהם; כך למשל, ב'לוליטה' דוחק בנו הומברט הומברט לבחון את מושג האהבה שלנו. אני מאמינה בכל לבי שספרים מגדלים את קוראיהם. והתוודעות לאחר – לאחר שדומה לי, אך גם שונה ממני מאוד – היא בוודאי אחת הדרכים שבהן ספרות מגדלת אותנו.

הזכרנו קודם לכן דלות לשונית – מציאות לשונית שבה אנשים יכולים לשתף אותנו רק בכך שהם "בדיכאון" או ההפך, בכך שהייתה להם "חוויה מהממת". אעז ואשער שדלות לשונית מולידה בין השאר מעין פחותות בתפיסת הזולת. כיצד זה פחותות בתפיסת הזולת? משום שאם אני "בדיכאון" וגם אתה "בדיכאון" והמצב "דיכאון" – אין עוד ייחוד אישי, אין עוד גירוי ללמוד ולהתוודע, ולמעשה אין כמעט טעם להקשיב.

אם מסיבת הפרידה שלי במשרד הייתה "מהממת", והביקור שלך במחנה הריכוז של הורריך – גם הוא היה "חוויה מהממת", אם זה כל מה שאנחנו מסוגלים לספר, דומה ששנינו כביכול עשויים מאותה עיסה; הניסיונות האישיים הנפרדים של כל אחד מאתנו – אותה עיסה. ובתוך העיסה הזאת קשה קצת להבחין בדמות של זולת.

מונחים כוללניים של רגש עלולים להקהות אותנו, ונראה לי שגם ההפך נכון: מילים שמייחדות אדם, שמייחדות מצב, מילים שיש בהן מחשבה פרטית ורגש – מילים כאלה מחדדות את הערנות, הן באשר לזולת והן באשר לעצמנו.

הזכרתי כבר את מילותיו של משורר תהלים: "דלפה נפשי מתוגה". בהקשר זה תוגה היא מילה מדויקת, אך עצמתו של ההיגר איננה נובעת ממילת הסיווג הזאת, שגם היא בסופו של דבר כוללנית. כוחו של ההיגר בתמונה שהוא מעלה לנגד עינינו עד היום: נפש דולפת. דליפה – כמו דימום אטי מתמשך. או אולי דליפה כמו אבדן מתמשך של מים, במקום שבו הצמא מאיים. עוד רגע הנפש חרבה. כשאני רואה בעיני רוחי נפש דולפת, לא רק שמתעוררת בי תגובה רגשית, אלא שמתעורר בי גם רצון לפעול: אם יש דליפה אני רוצה לעצור אותה. אני רוצה לעצור את הדימום. אני רוצה לעצור את הזליגה. אודה שאדם "מבואס" או "מדופרס", אדם ב"דאון" או ב"דיכי" – אינם מעוררים בי אותה מידה של רצון לפעול. משורר תהלים מעלה לעינינו תמונה. הוא מספר סיפור, את סיפורו של רגש התוגה כפי שהוא נחוה. מתוך כך הוא מעצים בנו הן את המודעות לזולת – זולת שכמן מדמם את עצמו לנגד עיניי, הן את המודעות שלי לעצמי, עצמי – שהתחושה אולי לא לגמרי זרה לו. עצמי שגם מתעורר אולי לעזור. הפסוק מספר סיפור של רגש, ואני מאמינה שהנפש נזקקת לסיפור, שנפש האדם נזקקת לשמוע, ושהיא נזקקת גם לספר.

ארשה לעצמי להעלות מחשבות אחדות גם בעניין הזה. קודם לכן ציינתי שמילים נותנות סדר בתוהו ובוהו של הנפש, ובתוהו ובוהו שנקרא "מציאות". אנו באים לעולם מוכנים ללמוד שפה, מוכנים לרכוש כלים לשוניים שבאמצעותם נעשה סדר, אך אני מאמינה שנוסף על כך אנו באים לעולם עם צורך בסיסי בסיפור.

לפני שנים רבות, כשהייתי סטודנטית – לא לספרות אלא דווקא למדעי ההתנהגות – זכיתי ללמוד בין השאר על פירמידת הצרכים של אברהם מסלאו, מאבות הפסיכולוגיה ההומניסטית. בתחתית הפירמידה נמצאים הצרכים הביולוגיים הבסיסיים, וכשאלה באים על סיפוקם, האדם – כל אדם – פונה לצרכים אחרים, יותר ויותר משוכללים – צורך בביטחון, צורך באהבה, צורך בהגשמה עצמית. התפעלתי מהמודל הזה, אך כבר כשהתוודעתי אליו, עלה בדעתי שחסר בו אולי צורך אחד חשוב – הצורך בסיפור.

רעב לסיפור מתגלה בבירור כבר אצל ילדים קטנים, והוא חזק כל כך שלעתים הוא גובר על צרכים אחרים. נחשוב אולי על התמונה הזאת: ילד בוכה ובוכה, ומסרב להינחם. ואז אמו, כמו בלי קשר, אומרת "אתה יודע, הבוקר כשיצאתי לגינה ראיתי עורב וחתלתול רבים על כריך". ומה קורה עכשיו? הבכי נפסק. הילד מבקש לשמוע מי זכה – העורב השחור או החתלתול הקטן. הרעב לסיפור גובר על המצוקה שהייתה קודם לכן.

כדי להבין את העולם, כדי להבין את עצמנו, אנחנו זקוקים לסיפורים. סיפורים נותנים משמעות למה שבלעדיהם הוא רק תוהו ובוהו שרירותי של אירועים וגירויים. ומה שאני תופסת כ"עצמי" – כאדם בעל אישיות והיסטוריה אישית – גם ה"עצמי" שלי

הוא במובן מסוים רק אוסף של סיפורים: סיפורים שלמדתי, וסיפורים שרקמתי מתוך מה שמתחולל בי וסביבי.

נחזור שוב לדלות הלשון ולנזקיה. מה קורה לאדם שהסיפורים שהוא מסוגל לספר דלים? אדם ששיחה אתו נשמעת כך:

- "איזו ילדות היתה לך?"
- "היו לי הורים סבבה, אבל בית ספר היה דיכאון."
- "ואחר כך מה?"
- "הצבא לגמרי היה דיכאון, אבל למזלי הכרתי את אשתי המהממת."
- "ועכשיו?"
- "מה אני אגיד? כרגע די דיכאון."

אעז לטעון שהחסר בסיפור החיים הזה הוא לא בתחום הלשון. האיש חווה מן הסתם חוויות עשירות, אלא שהעושר שבהן כאילו איננו עומד לרשותו. בהעדר יכולת לספר – לספר את חוויותיו לעצמו, לפני הכול – עושר החוויות חסום בפניו.

בעיניי זוהי החמצה. זוהי החמצה משום שעוני איננו גזרה של הטבע. עוני קשור בהזנחה. הזנחה חברתית – זה ברור. אבל כשמדובר בדלות לשונית, וביכולת דלה לספר – סוג זה של עוני, אני חושבת, נובע גם מהזנחה עצמית.

עושר לשוני אדם יכול לרכוש, אם הדבר חשוב לו. ויכולתו של אדם לספר תלויה בין השאר במקורות התזונה שהוא בוחר לו, כלומר באיזה מין סיפורים הוא מזין את עצמו באופן קבוע. מי שחי על תפריט של עיתונים ושל תכניות ראליטי ואקטואליה, סביר שייראו בו סימנים של תזונה סיפורית לקויה, תזונה שכולה "דיכאון", ו"אני בהלם" ו"אני המומה".

אתפתה להוסיף ולהעיר כאן, שלהערכתי, טכנולוגיות הצילום החדשות, שכביכול מאפשרות לנו גם ללכוד חוויה וגם לשתף בה – רק מחמירות את העוני. שלחתי תצלום, עכשיו אני פטורה מהמאמץ לבנות תיאור משלי של החוויה, לבנות סיפור משלי.

לסוג דומה של עצלות מפתים אותנו האימוג'יז, הפרצופונים, שאצל רבים הפכו לחלק משגרת התקשורת. אדם ששולח לחברו חייכן, סמיילי, חומק מלברר מהו בדיוק הרגש שהוא מתכוון לבטא, והוא מוותר מראש על ביטוי אינדיווידואלי ועל התייחסות אינדיווידואלית לנמען.

על האפשרות להעביר רגשות עמוקים ומורכבים בלי לנקוב בשמותיהם – התעכבתי קודם לכן. וכיוון שהזכרתי את סיפור עקדת יצחק, וכעת אני מתעכבת על פרצופונים,

עלה בדעתי רעיון דוחה במיוחד: להצמיד פרצופונים לסיפור העקרה, שזה גרוע אף מלהוסיף בו תוארי פועל.

"הנה האש והעצים ואיה השה לעולה", חייכן (סמיילי) נבוך של יצחק; "וייקח את האייל ויעלהו לעולה תחת בנו", מה עכשיו? הפי אנד? סמיילי מחייך...?

הלשון מסדרת לנו את המציאות, סיפורים יוצקים בה משמעות. ככל שהלשון עשירה יותר והיכולת לספר רבה יותר, העולם נראה עשיר ומורכב יותר: אין חוויה בתוכו שאפשר לסכם באמצעות פרצופונים. אין יחס שאפשר לסכם בפרצופון, ולרוב גם לא באמצעות מילים כוללניות כמו "אהבה" או "עצב". כדי להבין באמת זולת צריך שלזולת הזו יהיו מילים משלו, הרכבי מילים משלו. וכדי לתאר זולת חוויה אינדיווידואלית עלינו לחפש צירופי מילים משלנו.

נתן זך כתב: וְיִדְעֵתִי כִּי אֶת הַגֶּשֶׁם שְׁאַנִּי מְרַגֵּשׁ עוֹד לֹא הִצְלַחְתִּי לְסַפֵּר לְאִישׁ. בהיגד הזו מובלע ספק קשה מאוד לכאורה: הספק שמא לא רק ש"עוד לא הצלחתי לספר לאיש" אלא שלעולם לא אצליח. לא אצליח, כי הרי אני, לבדי, חיה בתוך עורי, ומגע הגשם שאני מרגישה – תמיד ייחודי לי. השורה הזאת מזמינה את הקוראת לחשוב: רגע, אבל אם את הגשם אי־אפשר לספר, אם אף את הגשם אי־אפשר, מה באשר לחוויות אחרות, חוויות שכרוכה בהן גם מחשבה סבוכה?

כדאי אולי לשים לב שבשיר משמש הצירוף "לספר את" ולא "לספר על". לספר את משמעו להעביר את החוויה, להעביר בשלמות, לספר על, לעומת זאת, הוא דיבור שנשאר חיצוני. האם מילים יכולות בכלל לפרוץ את גבולות החוויה הפרטית? את רגעי ההתגלות הפרטיים, שבהם נוגע השיר?

השיר מעורר את השאלה, ובכל זאת האמירה שבו איננה פסימית. בעצם העובדה שהספק המפחיד הזה מוצא ביטוי שירי גלומה אמונה ביכולת לספר וביכולת להבין. שהרי אחרת – למה לכתוב? לשם מה בכלל לטרוח בבחירת מילים?

והנה לפנינו עובדה, או אם נרצה, הוכחה: המילים נבחרו בקפידה, ולפיכך דומה שאנו, הקוראים, הבנו: הבנו חוויה אינדיווידואלית, שחרף האינדיווידואליות שלה – מן הסתם איננה זדה לנו, וכל אחד מאתנו חווה אותה אולי, לפעמים בדרכו המיוחדת.

עצם קיומו של השיר הוא ביטוי לאמונה שיש טעם להשתדל: להשתדל לבטא את עצמנו. ורגעים שבהם נראה שההשתדלות הזאת מצליחה – כשזולת כמו הופך להיות שותף לחוויה שלי, או נעשה שותף לדברים שבדמיוני; כשאני זוכה ללמוד באמת מה בנפש של זולת או של דמות, אלה רגעים נפלאים מאוד. כדי לחולל רגעים כאלה, כדי לכוון אליהם, ניתנו לנו קסמי הלשון.

כיוון שהזכרתי את "קסמי הלשון" אסיים במחשבה שתמיד מרחיבה לבי, מחשבה על המסתורין של הלשון.

זכור לי רגע בילדות שבו קלטתי משהו בנוגע למסתורין הזה. לא משורר ולא סופר האירו לי אותו, אלא דווקא מדען: יוסף טרגין, שפינת המדע שלו הייתה משודרת בכל שבת ברדיו. נסעתי עם הוריי במכונית. הרדיו היה פתוח, וטרגין ראיין מדען שחקר את נושא ההיפנוזה. זכור לי שהיפנוזה, מופעים של היפנוזה, היו אז באפנה. בשלב כלשהו שאל טרגין את המרואיין שלו: "אבל תגיד לי, זה מדהים, איך תופעה כזאת תיתכן? איך תסביר את העובדה שאתה אומר למהופנט להרים את היד, והוא מציית?" ותשובתו הנפלאה מאוד של המדען, שאת שמו לא קלטתי, הייתה: "וכשסתם ככה אתה משכנע מישהו להרים את היד – אתה באמת מבין איך זה קורה? לתופעת השכנוע – יש לך הסבר?".

שנים רבות עברו מאז ישבתי במושב האחורי באוטו ושמעתי את הדברים האלה, ומאז אני חושבת לא מעט על המסתורין העצום הזה המלווה אותנו ביום-יום.

הלשון, לתחשתי, היא מהגדולים שבפלאי תבל: אנחנו הוגים צלילים, אנחנו כותבים סימנים על דף, והמילים מחוללות משהו, מחוללות משהו בעולם החומר, לא רק ב"תחום הרוח". מילים מעוררות תגובה, תגובה גופנית, כמוח של זולת. התגובה הזאת נחווית כמחשבה וכרגש, והחוויה מולידה פעולה. הפעולה יכולה להיות של יחיד, והיא יכולה להיות גם פעולה של מיליונים. התגובה יכולה להיות רגעית, אך יש מילים שמפעילות בני אדם במשך דורות רבים. אם זה לא מעשה קסמים – אינני יודעת קסם מהו.

נולדנו, אני מאמינה, עם יכולת לחולל קסמים ולהגיב לקסמים. את היכולת הזאת שבה ניחנו אפשר לנוון ואפשר גם לטפח. בידנו הבחירה.

מוגן בזכויות יוצרים